DEPARTMENT OF SANSKRIT
HINDU COLLEGE GUNTUR

2020-2021

peer teaching

हिन्दूकलाशाला ,गुण्टूरु

संस्कृत विभागः

निर्दिष्ट निबन्धिका

१ प्रथम वत्सरः, सेम् – १

नामः :- जि आदित्यः

अंशम् :- रामायणम्

विभाग :- बि.काम् (कम्प्युटर्स्)

वत्सराः :- २०२० - २०२१

क्रमसंख्या :-

चरवाणी संख्या :- ७२३०८४६१२६

जि आदित्यः

छात्रस्य हस्ताक्षरी

उपन्यासकस्य हस्ताक्षरी

* रामायणम् *

रामायणग्रन्थे २४००० श्लोकाः सन्ति। रामायणं सर्वासु भारतीयभाषासु बह्वीषु विदेशीयभाषासु च अनूदितम् उपलभ्यते।

कवि परिचयः → वाल्मीकिः

तमसानदीं स्नानार्थं गच्छन् वाल्मीकिः व्याधेन मारितं क्रौञ्चं पश्यति तदा शोकाकुलः सः -'मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः' इति व्याधं शपति। ततः नारदमुखात् रामस्य कथां श्रुत्वा सः रामायणं रचयति

* कूजन्तं रामरामेति मधुरं
मधुराक्षरम्।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे
वाल्मीकिकोकिलम् ॥

* श्री एक श्लोकी रामायण *

आदौ राम तपोवनादि गमनं हत्वा मृगम् कांचनम्।
वैदेही हरणं जटायु मरणं सुग्रीव सम्भाषणम्।
बाली निग्रहणं समुद्र तरणं लंकापुरी दाहनम्।
पश्चात् रावण कुम्भकर्ण हननं एतद्धि रामायणम्।

→ संस्कृतसाहित्यनिर्माणे वाल्मीकिः शकपुरुषः इत्यत्र न अतिशयोक्तिः।

* रामायणे मुख्यपात्राणि *

राम सीता

राम: → रामायणकथानायक: श्रीराम:।

श्रीराम: अयोध्याधिपस्य दशरथस्य प्रीतिपात्रं ज्येष्ठपुत्र:

अयोध्याप्रजाभ्य: अपि अत्यन्तं प्रीतिपात्रं श्रीराम:।

दशरथस्य तिसृषु पत्नीषु अन्यतमा "कैकेयी" दशरथेन दत्तेन

वरद्वारा रामं वनं प्रेषयति। रामोऽपि राज्याभिषेकं विहाय

वनगमनाय सिद्ध: भवति। यदा वनवासे भवति तदैव

राक्षसं संहारयति (रावणं)।

सीता → श्रीरामस्य पत्नी सीता जनकमहाराजस्य

पुत्री। सा राममनुसृत्य वनं गच्छति। वने रावणेनापहृता भवति। रावण: सीतां

लङ्कायां रहस्यस्थाने स्थापयति। कतिचनदिनानन्तरं राम: रावणं मारयित्वा

सीतां बन्धमुक्तां कृत्वा अयोध्यामानयति।

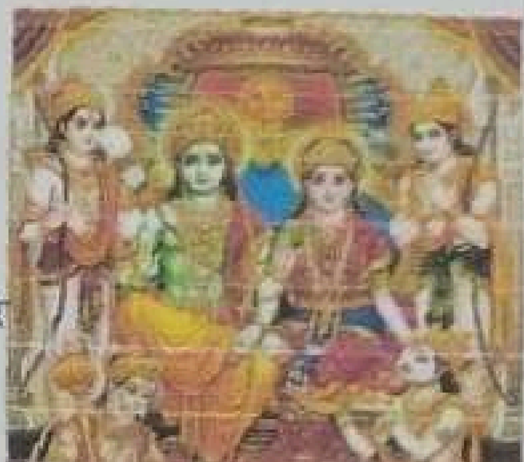

हनुमान् → हनुमान् इति प्रसिद्ध: कपि: (वानर:)।

एष: श्रीरामस्य परमभक्त: आसीत्। महासमुद्र

मुल्लङ्घ्य सीतामन्विष्य रामं निवेदयति। तदनन्तरं

लङ्कायाः सीतामानेतुं हनुमान् रामस्य बहु सहायं

करोति।

लक्ष्मण: → श्रीरामस्य अनुज: लक्ष्मण:। वनवास

सन्दर्भे लक्ष्मण: सीतारामयो: अपरिमितां सेवां करोति। रावणेन प्रेरित: मारीच:

नाम राक्षस: मायामृगरूपेण आश्रमसमीपे इतस्तत: भ्रमति। तेन मृगेण आकृष्टा

सीता तमपेक्षते। प्रथमं राम: तमानेतुं गत:। अल्पसमयानन्तरं लक्ष्मणोऽपि राम

मन्विषन् उटजात् निरगच्छत्। तदा एव रावण: सीतामपहरति।

भरत: → दशरथस्य द्वितीय: पुत्र: भरत:। परन्तु रामस्य वनगमनात् दु:खं सोढुमशक्त:

दशरथ: मृत: अभवत्। समस्तघटनाना मूलकारणं कैकेयी एव इति ज्ञात्वा भरत:

कैकेयीं क्रुध्यति। अनुक्षणं रामम् अन्वेष्टुं निर्गच्छति।

दशरथः → अयोध्याधिपः दशरथः। तस्य तिस्रः पत्न्यः आसन्। प्रथमा कौसल्या, द्वितीया सुमित्रा, तृतीया कैकेयी च। श्रीरामः कौसल्यायाः पुत्रः लक्ष्मणः, शत्रुघ्नः च सुमित्रायाः यमलौ पुत्रौ, कैकेयी पुत्रः भरतः।

दशरथस्य प्रीतिपात्रं कैकेयी आसीत्। सा कैकेयी दशरथात् वरद्वयं प्राप्नोत् तदनुसारं सा "रामः चतुर्दशवर्षाणि वनवासं कुर्यात्, भरतश्च अयोध्यायाः राजा भवेत" इति अपेक्षितवती। पुत्रेण रामेण वियुक्तः दशरथः पुत्रशोकात मरनं प्राप्नोत्।

रावणः → लङ्काधिपः रावणः सः ब्रह्माण मधिकृत्य दशसहस्रं वर्षाणि यावत् तपः आचरित। रावणस्य दशशिरांसि, विंशतिहस्ताः, ब्रह्मणः वरकारणात् चिरंजीवित्वं, एवं सर्वस्मात् कारणात् रावणः लोककण्टकः अभवत्।

दुष्टतया विजृम्भमाणस्य रावणस्य संहारं कुर्तु रामः भूलोके अवततार।

विश्वामित्रः → ब्रह्मर्षिः विश्वामित्रः अरण्ये हवनादिसत्कार्यकिरणसन्दर्भेपीडयन्तः राक्षसान् संहर्तुं रामलक्ष्मणौ वनं प्रति नयति। कार्यं समाप्य ततः तौ मिथिला नगरं नयति। तत्र जनकमहाराजः सीतायाः स्वयंवरम् आयोजितवानासीत्। तत्र शिवधनुः भग्नं कृत्वा रामः सीतां वृणोति।

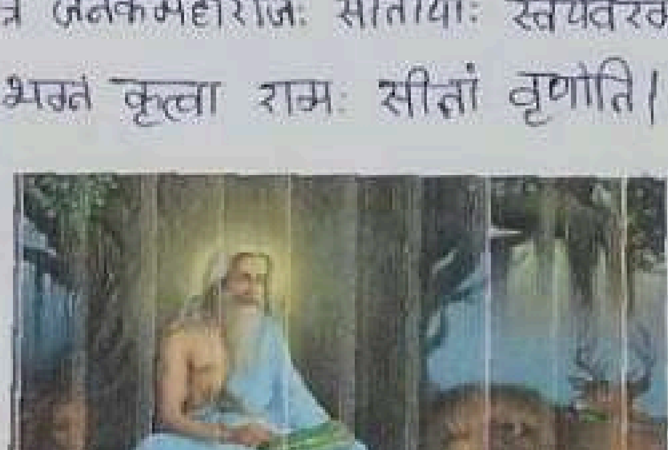

सुन्दरकाण्डम् → अत्र हनुमद्विषये विवरणमस्ति। हनुमतः अपरं नाम सुन्दरः इति। तत्कारणात् अस्य काण्डस्य नाम सुन्दरकाण्डमित्यस्ति।

ततः समुद्रोल्लङ्घनं कृत्वा (समुद्रमुल्लङ्घ्य) लङ्कां प्रविशति। सीता रावणराज्ये लङ्कायाम् अशोकवने अस्ति इति ज्ञात्वा रामाय विषयं बिवेदयति। हनुमान् सीताम् आसाद्य रामेण दत्तम् अङ्गुलीयकं दत्वा सीता निश्चयेन रामेण रक्षिष्यते इति विश्वासवर्धनम् अकरोत्।

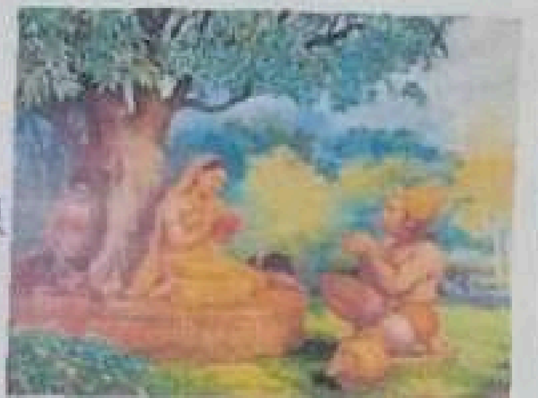

युद्धकाण्डम् → अस्मिन् काण्डे रामरावणयोः युद्धस्य विवरणमस्ति। रावणसंहारं अनन्तरं रामः स्वजनैः सह अयोध्याम् आगच्छति। श्रीरामस्य राज्याभिषेकस्य विवरणमस्ति।

उत्तरकाण्डम् → सीतारामौ वनवासानन्तरम् अयोध्यायां कथं जीवनं यापितवन्तौ इति चित्रितमस्ति। रजकस्य अनाच्य वचनकारणात् रामः सीतां परित्यजति वनं प्रेषयति च। कालान्तरे रामावतारपरिसमाप्ति पर्यन्तं कथा अनुवर्तते।

। वाल्मीकिरामायणं सप्तकाण्डेषु विभज्यते।

बालकाण्डम् → रामस्य जननं, बाल्यं, वनवासात् पूर्वं विश्वामित्रर्षेः आज्ञया तेन सह राक्षससंहारार्थं वनगमनं, अहिल्याउद्धारम्, सीता स्वयंवरश्च - एताः घटनाः बालकाण्डे अन्तर्भवन्ति।

अयोध्याकाण्डम् → अस्मिन् भागे कैकेय्या याचितयोः द्वयोः वरयोः मध्ये एकस्य वरस्य पूरणरूपेण रामस्य वनवासः भवति। दशरथः पुत्रशोकात् मरणं प्राप्नोति।

अरण्यकाण्डम् → अस्मिन् भागे वने रामस्य जीवनरीतिः, सीतापहरणं च चित्रितमस्ति। रामः सीता लक्ष्मणश्च दक्षिण दिशि गोदावरीतीरं प्रति अगच्छन्। तत्र ते कुटीरं निर्माय जीवनम् आरब्धवन्तः।

किष्किन्धाकाण्डम् → अस्मिन् काण्डे वाली - सुग्रीवः युद्धं करोति। सीता मन्विष्यन् रामः वानरसाम्राज्यं प्राप्नोति। तत्र सुग्रीवः हनुमान् इत्यादिभिः कपिभिः सह तस्य सख्यम् भवति। वानरसैन्यं सीतान्वेषु प्रवर्तते।

सारांशः → रामायणकथानायकः श्रीरामः हिन्दुभिः पूज्यमानेषु देवेषु अन्यतमः । रामः यत्र वसति स्म, यत्र यत्र प्रवासं कृतवान् तानि स्थानानि अद्य पवित्रक्षेत्राणि अभवन् । सनातनधर्मानुयायिनां तु रामायणकथायामतीव श्रद्धा वर्तते । पूर्णरामायणम् अथवा रामायणस्य केचन भागाः श्रद्धया पठ्यन्ते चेत् यः पठति शृणोति वा सः महापापादपि प्रमुच्यते इति अनेके विश्वसन्ति । धार्मिकाणामभिप्राये रामः त्रिमूर्तिषु अन्यतमस्य विष्णोः एव अवतारः । धर्मसंस्थापनार्थाय एव भुवमवतीर्णः श्रीरामः ।

नीतिपाठः → वाल्मीकिः रामायणे रामेण द्वारा मानवस्य जीवनस्य रीतिः नीतिः च उपदिष्टवान् अस्ति । जीवनं क्षणभङ्गुरमस्ति, जीवने भोगाः लालसाः इत्यादयः अर्थहीनाः भवन्ति । मानवः शास्त्रसम्मतकार्याणि कुर्यात्, तेन विभ्रमः न स्यात्, वेदेषु यदुक्तं स एव धर्मः ।

धर्मरक्षणमेव इहपरे च लोके सर्वस्य कल्याणकरं भवति । वचनदानात् पूर्वमेव तस्य परिणामः चिन्तनीयः वचनदानस्यानन्तरं कष्टेन वा वचनपालनं करणीयमेव स्यादिति रामायणमुपदिशति ।

वाल्मीकिमुनेः मूलनीतिः सत्यमार्गमनुसर्तुं
अतिमानवत्वस्य आवश्यकता नास्ति इति तु सिद्धम् ।

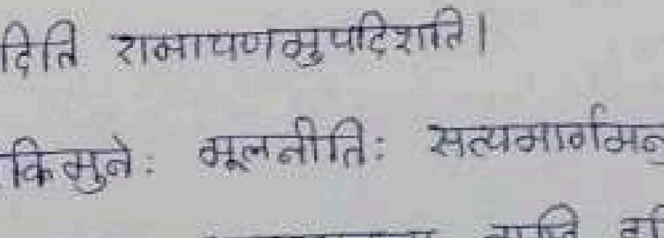

HINDU college

Guntur

Department of Sanscrit

Degree 1st Year 2nd sem

Name of the student : यु. श्रीनाथ

Name of the subject : संस्कृतम्

Name of the coruse : बि काम कम्प्युटर्स

Roll.no : २86

Phone.no : 9347863600

U. Srinadh
Signature of the student

Signature of the lecture

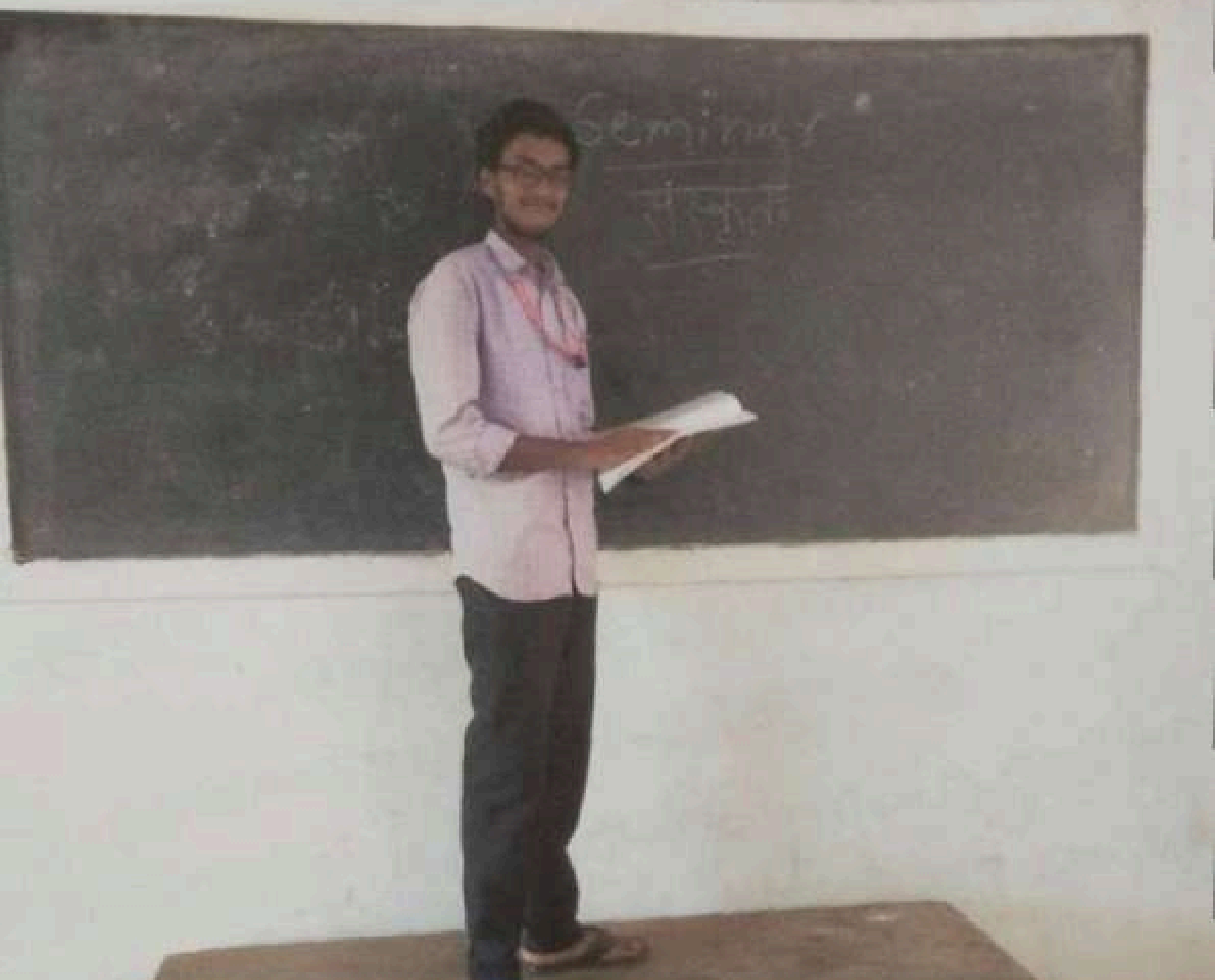
Seminar

कालिदासः संस्कृतकाव्यपरम्परायां महाकविः वर्तते। सः कविकुलगुरुः इति प्रसिद्धः।

किंवदन्त्यानुसारं सः विक्रमादित्यस्य नवरत्नेषु अन्यतमः आसीत्। तस्य नाम: काल्याः दासः इति समासात् व्युत्पादित।

कालिदासाः

कालिदासप्रणीतत्वेन त्रयः श्रव्यकाव्यग्रन्थाः रघुवंशं कुमारसम्भवञ्चेति महाकाव्ये मेघदूतं खण्डकाव्यम्, त्रयो दृश्यकाव्यग्रन्थाः अभिज्ञानशाकुन्तलं नाटकं, विक्रमोर्वशीयं नाटकं मालविकाग्निमित्रं नाटकञ्चेति प्रसिद्धाः सन्ति। एतद्भिन्निं ऋतुसंहारं नाम श्रव्यकाव्यग्रन्थः श्यामलाष्टकप्रभृतिस्फुटरचनाश्च कालिदासविरचिता इत्यपि विश्वस्यते। केचित्तु कालिदासत्रयीमप्यनुमान्ति। तदनु सूक्तिमुक्तावल्यां राजशेखरप्रणीतत्वेनोद्धृतं निम्नाङ्कितं पद्यमेवाधारः।

राकोऽपि जीयते हन्त कालिदासो न केनचित्।

शृङ्गारे ललितोद्गारे कालिदासत्रयी किमु।

केचित्त्वत्र 'कालिदासत्रयी' पदस्य काव्यत्रये निरूढमर्थं गृह्णन्ति भक्त्या न तु कवीनां त्रयीमिति। अपरे तु मुख्यमेवार्थं समाश्रित्य राजशेखरसमये एव कालिदासाभिधास्त्रयः कवयः प्रसिद्धाः आसन्निति मन्यन्ते। ग्रन्थानां कालिदासप्रणीतत्वेन प्रसिद्धानामाभ्यन्तरपरीक्षणेन तु श्लोकेनानेन कवीनां त्रय्येव सङ्केतिता सम्भवति इति मन्यते। श्रव्यकाव्येष्वपि रघुवंशकुमार-सम्भवमेघदूत- ऋतुसंहाराणां परस्परं रचनावैशिष्ट्यं नैकप्रणीतत्वं समर्थयति।

कालिदासस्य जीवनदर्शनम् :-

कालिदासो हि परम्परासमर्थको भारतीय आसीद् यो हि सनातने धर्मे मनागपि परिवर्तनं वोपेक्षणं नैव सहते। तेनैव सोऽभिज्ञानशाकुन्तलस्य मङ्गलाचरणपद्ये बौद्धसम्मतनिरीश्वरवादनिरा-साय 'प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिः' इति कथयति। स हि त्रयीसम्मतं चातुराश्रम्यमभ्येत्य समर्थयति तदनुसारेण पुरुषार्थचतुष्टयसिद्धिरेव जीवनस्य लक्ष्यम्। तत्रापि अर्थकामाभ्यां धर्मपरकाभ्यां भाव्यं यतो मोक्षसिद्धिः सम्पद्यते। तेनैव तस्य दुष्यन्तः प्रथमं विप्रकन्यां मत्वा शकुन्तलायां नैव बद्धस्पृहो भवति। प्रसादागताञ्च तां धर्मोल्लङ्घनभयेनैव निराक्रियते न तु कामचारेण !!

कालः देशः :

कालिदासस्य जीवनवृत्तविषये अनेकाः लोकश्रुतयः अनेके वादाः च सन्ति। केचित् तं विक्रमादित्यस्य सभायां कविः इति मन्यन्ते। विद्योत्तमया सह तस्य विवाहः अभवत् मूर्खः पतिः इति ज्ञात्वा विद्योत्तमा तं कालीदेव्याः आलयं नीत्वा यावत् सा भवते विद्यां न उपदिशति तावत् भवता ततः बहिः न आगन्तव्यम् इति आदिशत्। ततः पत्न्याः कथनमनुसारेण तथैव आचरितः कालिदासः कालीदेव्याः वरप्रसादेन विद्वान् अभवत् इति। इयं कथा कालिदासस्य प्रतिभायाः कवित्वचातुर्यस्य च जाता तथ्या तु न इति विदुषां मतिः। यतः जानकीहरणस्य कर्ता राजकुमारदासः च समकाले शतके आसताम् इति विद्वांसः निश्चितवन्तः। अतः अयं तस्मिन् काले आसीत् इति वक्तुं शक्यते। इतोऽपि कालिदासस्य कवित्वचातुर्यं निर्दिशमानाः अनेकाः कथाः सन्ति।

1. उत्तररामचरितस्य कर्ता भवभूतिः स्वकीयं नाटकं विलिख्य कालिदासस्य अभिप्रायं प्रष्टुं गतः आसीत्। समग्रं नाटकं परिशील्य पठित्वा च कालिदासः नाटकस्य प्रथमाङ्के विद्यमाने।

स्थितिस्थलम् :-

नूनमयं शैवः इति हेतोः मेघदूतकाव्ये उज्जयिनीस्थमहा-कालवर्णने तन्मयः भौगोलिकचित्रे : तस्मादिदं चित्रं निरीक्ष्य बहवः विद्वांसः अयम् उज्जयिनी निवासी इति विश्वसन्ति। इत्थं परिचयशून्योऽपि सर्वपरिचितः महाकविरयं सर्वेषु हृत्सु स्वकीयम्

अनद्यतां कीर्तिपताकाम् उद्धृत्य पाञ्चभौतिकेन सम्प्रति अनुपलब्धः अपि काव्यवैभवेन विदुषां हृदि यावच्चन्द्रार्कौ स्थास्यति एव। आध्यात्मिकतायाः ज्ञानं यथा तस्य कृतौ आमूलाग्रं दृश्यते तथा लौकिकमपि तत्र तत्र प्रसृतम्।

<u>कालः</u>

आभारतीया भारतीया वा कविवरमिमं नवीनतमं प्राचीनतमं वा कल्पयन्तु नाम, किन्तु अस्य कृतिभिः शतस्य स्यापि यशः न मनागपि हीयते। अस्य कालविषये तु प्राधान्येन 1. तत्र प्रथमं क्रिस्ताब्दतः पूर्वं प्रथमशताब्द्याम्। 2. द्वितीयं क्रिस्ताब्दतः पश्चात् पञ्चमशताब्द्याम्। 3. तृतीयं क्रिस्ताब्दतः पश्चात् षष्ठशताब्द्याम्। प्रथममतस्य समर्थकाः प्रायः सर्वेऽपि विद्वांसः सन्ति। तेषां कथनमिदम् अस्ति यत् कालिदासः राज्ञः विक्रमादित्यस्य आस्थाने नवविद्वन्मणिषु आसीत् अन्यतमः।

यथा - मालविकाग्निमित्रस्य कथांशेन परिज्ञायते यत् कालिदासः शुङ्गवंशस्य अभिज्ञः इति। कालिदासस्य काव्यरचनाप्रणाली ॥ सुतरां स्वाभाविकी सत्यपि महाभाष्यम् अनुकरोति। प्रवृत्तिरियं क्रस्तीयशताब्दितः त्रिशद्वर्षपूर्वतः प्रचलन्ती क्रिस्तीयवत्सरस्य प्रारम्भिकं कालं यावत् परिलक्ष्यते।

<u>रचनाशैली :-</u>

रससिद्धस्य अस्य कविश्रेष्ठस्य महिमा तदीयकाव्यैः एव ज्ञायते। तस्य काव्यस्य परिशीलनेन वेदशास्त्रपुराणेषु तस्य अगाधं पाण्डित्यम् आसीत् इति ज्ञायते। कल्पनाचातुर्यं

पदानां माधुर्यं, पात्रसंविधाननैपुण्यं, रसोल्लासः ललितानि मनोहराणि रचनानि इत्यादिभिः सुगुणैः अस्य कवेः काव्यानि सर्वजनादरणीयानि। कालिदासः भारतीयसंस्कृतेः प्रतिनिधिः कविरिति सुधीभिः पुरस्कृतः। अस्य रचनाः चतुर्वर्गपुरुषार्थानां प्रधानसाधनस्वरूपाः इत्यपि स्वीकृतं सरसाक्षः करणैः सख्यानद्भिः। अयं महाकविः वैदर्भीरीतेः सम्राट्, प्रसादगुणपरिपूर्णः, अनुपमोपमाप्रयोगप्रजापतिः प्रकृतिचित्रणचित्रकारः व्यञ्जनाव्यञ्जितशास्त्रकलेवरः, अभिनवकल्पनाकुशलः, अभिनवकल्पनाकुशलः, अन्यतमः, काव्यशिल्पी विराजते स्वभाभास्वरो भास्करः, वाणीवरदवत्सः; भूमातृमौलिमुकुटहीरकः, धन्योऽयं कविमूर्धन्यः, स्वकीयकुलकेतनः; सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः, सकलशास्त्रासारनिश्चन्दः, काव्यकौशलिकासवि - भाकरः, वैदर्भीरीतिर भाजनसत्पः, प्रसादगुणालम्बनः उपमासीमन्तिनी - सीमन्तसिन्दूरदानसरसः, कविताकामिनीविलासः, काव्यरचनाविक्रमादित्यः श्रीविक्रमादित्य कविकादम्बरसमाराधितपा दपद्मः, मुकुटालङ्करणरहितोऽपि सार्वभौमः, कविकुलगुरुः, कविचक्रवर्ती, प्रकृतिनटीनिर्वचनचतुरः विद्योत्साधीनिताक्षः करणः, समर्चितकालिकाचरणः, कालिदासो नाम।

कृतय :

मालविकाग्निमित्रम्

विक्रमोर्वशीयम्

अभिज्ञान शाकुन्तलम्

ऋतुसंहारम्

कुमारसम्भवम्

रघुवंशम्

स्तोत्राणि

नाटकानि

पद्यम् ।

ఉపసంహారము :- మహాకవి కాళిదాసుకు కవికులగురువు అని పేరు కలదు. భారతదేశంలోని గొప్ప కవుల్లోని గొప్పవాడిగా పేరొందినవాడు. "లక్ష్మీదేవికి మాతృస్థానం ఉన్నవాడు, సరస్వతీదేవి యొక్క విలాసస్థానమైనవాడు, మహాకవుల యొక్క అనుగ్రహం పొందినవాడు. కాళిదాసుడు సేవయున్నట్లయితే" అని అనేక విధాలుగా పొగడబడిన కాళిదాసు సంస్కృత సాహిత్యంలోనే ప్రసిద్ధి పొందిన కీర్తి పొందారు.

निर्दिष्टनिबन्धिका

अंशम् : महाभारते धर्मराजस्य पात्रचित्रणम्

नाम: : टि उषश्रि नि

क्रमसंख्या : 14 sem - III

विभाग : बि. ए (हेच् डि पि)

प्रथमा वत्सरः

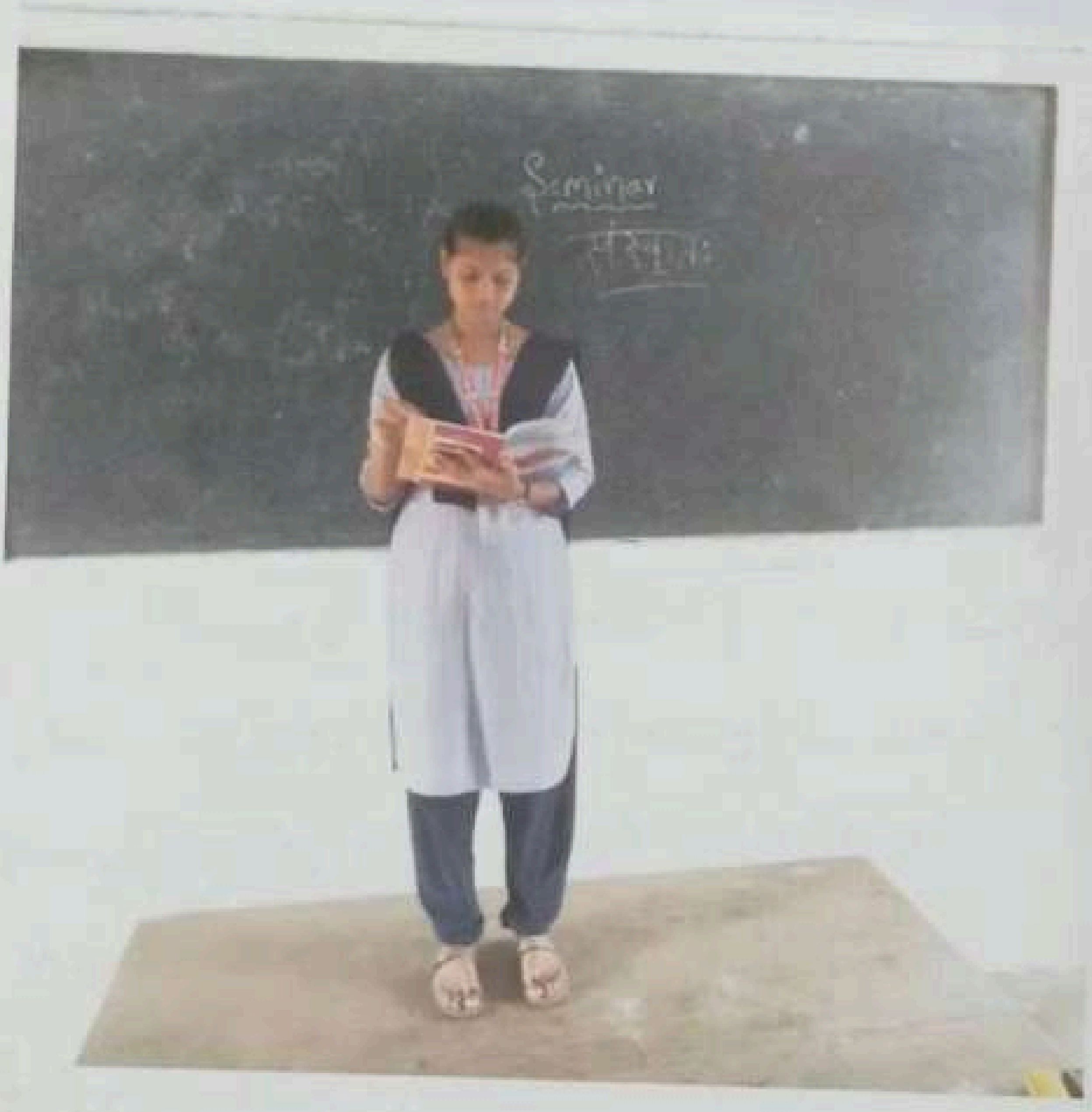
Seminar

कवि परिचयः

हिन्दुपरम्परायां कश्चन प्रमुखः। महाभारतस्य रचनाकारः भगवान् व्यासः। वेदानां विभागः अनेक कृतः इत्यतः वेदव्यासः इति एतस्य नाम। द्वीपे अस्य जन्म अभवत् इत्यतः 'कृष्णद्वैपायनः इत्यपि एतस्य नाम। एतस्य पिता पराशरमुनिः माता च सत्यवती। व्यासस्य शैली अपि वाल्मीकिः इव सरला एवं महाभारतम् अपि आधिक्येन अनुष्टुप्छन्दसा एव उपनिबद्धम् अस्ति। भगवान् वेदव्यासः महर्षेः पराशरस्य पुत्रः एषः कैवर्तराजस्य पालितपुत्र्याः सत्यवत्याः गर्भे जन्म प्राप्तवान्। एषः कश्चन अलौकिक शक्तिसम्पन्नः महापुरुषः अपि च महानाकारक पूरुषः असीत्। एषः जनानां स्मरण-शक्तेः क्षीणां दृष्ट्वा वेदानाम् ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः, अथर्वणवेदः च इति विभजनम् अकरोत्। प्रत्येक संहिताम् अपि प्रत्येक शिष्य बोधितवान्। एकैकस्याः संहितायाः अपि अन्यायाः शाखाः उपशाखाः अपि च अभवन्।

युधिष्ठिरः

युधिष्ठिरः पञ्चपाण्डवेषु ज्येष्ठः। पाण्डुमहाराजस्य पुत्रः। कुन्ती अस्य माता। भीमः, अर्जुन, च युधिष्ठिरस्य अनुजौ। नकुलः सहदेवः च युधिष्ठिरस्य विमातुः माद्र्याः पुत्रौ। महाभारतस्य प्रमुखेषु अन्यतमम् अस्ति युधिष्ठिरस्य पात्रम्। जीवने सर्वदा धर्मचरणं कुर्वन् युधिष्ठिरः "धर्मराजः" इत्येव प्रसिद्धः। एषः स्वस्य शीलस्य, सदाचारस्य, विचारशीलतायाः च कारणतः बाल्ये एव अतीवलोकप्रियः अभवत्। यदा एषः इतोऽपि लघुबालः आसीत् तदा एव एतस्य पिता पाण्डुः स्वर्गस्थः अभवत्। तदारभ्य एव एषः स्वस्य ज्येष्ठपितृव्यं धृतराष्ट्रं पिता इव बहु गौरवेण पश्यति स्म। ततः युधिष्ठिरः क्रमशः सहदेवम्, अर्जुनं, भीमसेनं च प्रेषितवान्। त्रयाणामपि सा एव स्थितिः अभवत्। सोऽपि अशरीरवाणीं श्रुतवान्। तावता सः विशालकायं कञ्चन यक्षं दृष्टवान्। तदा प्रसन्नः यक्षः वदति यत् 'भवतः अनुजेषु भवान् यम् इच्छति तम् जीवन्तं करोमि' इति। तदा धर्मराजः नकुलस्य पुनर्जीवनम् इष्टवान्।

बाल्यम्:

आज्ञामपि न उल्लङ्घयति स्म। किन्तु धृतराष्ट्रः स्वस्य कुटिलस्वभावस्य कारणतः एतस्य गुणानां प्रशंसां श्रुत्वा श्रुत्वा मनसि एव क्रोशति स्म। धृतराष्ट्रस्य पुत्रः दुर्योधनः एवं चिन्तितवान् 'कथञ्चित् कतिपयदिनानि यावत् पाण्डवान् हस्तिनापुरतः दूरं प्रेषयामः चेत् तेषाम् अनु-परिस्थितौ पित्रार्जित अधिकारं स्वीकृत्य अहमेव राजा भविष्यामि' इति। सः स्वस्य अन्धस्य पितुः अधिकारं प्राप्तवान्। तस्मिन् एव गृहे ते निवसन्तु इति आकाङ्क्षः आपि कृतः। कनिष्ठपितृव्यस्य विदुरस्य साहाय्येन एते कथञ्चित् प्राणान् रक्षयित्वा ततः पलायितवन्तः। एते मृताः इति मत्वा कौरवाः हस्तिनापुरे अधिकारं गृहीतवन्तः। कतिपय-दिनानन्तरं द्रौपद्याः स्वयंवरे पाण्डवानां रहस्यस्य अहङ्कारं भञ्जयित्वा अर्जुनः, गन्धर्वैः सह दुर्योधनस्य बन्धमोचनं कृतवान्। धृतराष्ट्रः पाण्डवान् आहूय उत्सवदर्शनार्थं तान् वारणावताय प्रेषणस्य प्रस्तावं कृतवान्। एषा तस्य आज्ञा इति मत्वा आक्षेपं विना मात्रा कुन्त्या सह पञ्चसहोदराः अपि वारणावतं गतवन्तः। तत्र एतेषां दहनं कर्तुं दुर्योधनः एकस्य लाक्षागृहस्य

निर्माणं कृतवान् आसीत्।
इन्द्रः एव तस्य बन्धनार्थं गन्धर्वान् प्रेषितवान्
आसीत्। युधिष्ठिरस्य हृदयवैशाल्यं दृष्ट्वा ते सर्वे आश्चर्य-
चकिताः। धन्यः अजातशत्रुः।

कदाचित् आश्रमे द्रौपदी एकाकिनी आसीत्।
पृष्ठतः दुर्योधनस्य आवुत्तः सिन्धुराजा जयद्रथः तत्र
आगतवान्। द्रौपद्याः अनुपमसौन्दर्यं, लावण्यं च दृष्ट्वा तस्य
मनसि विकारः उत्पन्नः। यदा सः स्वस्य दुर्भावनां प्रकटि-
तवान् तदा द्रौपदी तं तिरस्कृतवती। तदा सः तां बलात्
आकृष्य स्वस्य रथे उपवेश्य ततः प्रस्थितवान्। विषयं
ज्ञात्वा पाण्डवाः तम् अनुसृतवन्तः। तस्य सैन्यं पराजितवान्।
विषयं ज्ञात्वा पाण्डवाः तम् अनुसृतवन्तः। भीतः जयद्रथः
प्राणरक्षणार्थं धावन् आसीत्। भीमः गत्वा तं गृहीत्वा
धर्मराजस्य पुरतः आनीतवान्। धर्मराजः तु सः
सम्बन्धी इति मत्वा दयया तस्य मोचनं कृतवान्।
एवं स्वस्य क्षमाशीलतायाः स्वभावं दर्शितवान्।

महाभारत में १८ वेद (अध्याय) हैं जिन्हे पंचम वेद के नाम से जाता है। वे।

१. आदि पर्वम
२. सभा पर्वम्
३. अरण्य पर्वम्
४. विरता पर्वम
५. नौकरी की अतन्धि पर्वम्
६. भीष्मपर्वम पर्वम्
७. द्रोण पर्वम्
८. कर्ण पर्वम्
९. सौप्तिका पर्वम्
१०. स्त्री पर्वम्
११. शांति पर्वम्
१२. तिवान पर्वम्
१३. शल्य पर्वम्